

ZAŠTITNA ISTRAŽIVANJA STAROHRVATSKIH NEKROPOLA U SMILČIĆU I BILJANIMA DONJIM KOD ZADRA

JANKO BELOŠEVIĆ
Filozofski fakultet u Zadru

UDK: 904(497.18)
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1986-01-27

Autor je u radu obradio rezultate zaštitnih istraživanja starohrvatskih nekropola u selu Smilčiću (na položaju Kulica) i Biljanima Donjim — u zaselku Trljuge, na položaju Pržine.

Na nekropoli u Smilčiću spašeno je 5 starohrvatskih grobova. Po svojim arheološkim značajkama, kamenoj grobnoj arhitekturi i po grobnim priložima oni pripadaju ranom horizontu dalmatinsko-hrvatskih nekropola i okvirno se datiraju u VIII do u prvu polovicu IX st., a predstavljaju dio veće, obradom zemlje uništene, nekropole. Istraženi grobovi imaju pogansko obilježje, kako u pogledu načina pokapanja koji karakterizira osebujna kamena grobna arhitektura rađena pod utjecajem autohtonog življa, tako i po sadržaju grobnih priloga među kojima su zastupljeni samo upotrebnii predmeti, keramika i željezni noževi.

Starohrvatska nekropola u selu Biljanima Donjim predstavlja također samo ostatak veće, kopanjem pijeska uništene, starohrvatske nekropole od koje su spašena 23 groba. Na osnovi provedenih analiza rezultata istraživanja spašeni grobovi po svojim arheološkim značajkama pripadaju dvama horizontima. Grobovi 1—13 pripadaju ranom horizontu dalmatinsko-hrvatskih nekropola okvirno datiranih u VIII do u prvu polovicu IX st., a grobovi 14—23 mlađoj fazi nekropole i okvirno se datiraju u X—XII st.

Iako su rezultati zaštitnih istraživanja starohrvatskih nekropola u selu Smilčiću i Biljanima Donjim, kojima je posvećen ovaj rad, zbog uništenosti terena na kojima su se nalazile, arheološki nepotpuni, ipak su, po mišljenju autora, pružili niz vrijednih znanstvenih spoznaja za daljnje osvjetljavanje materijalne i duhovne kulture Hrvata na tlu Dalmacije, koja je još uvijek nedovoljno proučena i slabo poznata.

Na arheološki bogatom području sjeverne Dalmacije u toku god. 1972. i 1973. izvršio sam zaštitna istraživanja starohrvatske nekropole u selu Smilčiću, na položaju Kulica, i u selu Biljanima Donjim, u zaseoku Trljuge, na položaju Pržine. Na rezultate tih istraživanja dva puta sam se osvrnuo u stručnoj literaturi,¹ ali samo najsumarnije. Međutim, sa znanstvenog stanovišta rezultati spomenutih istraživanja zaslužuju više pažnje, koju im u ovom radu posvećujem.

¹ J. Belošević, »Stanje istraživanja slavenske keramike na području Dalmacije«, *Materijali*, IX, Beograd 1972, str. 129, tab. XI, 2 i 2a; Isti, »Zaštitna istraživanja starohrvatskih nekropola na području sjeverne Dalmacije«, *Arheološki pregled*, 15, Beograd 1973, str. 116 i tab. LXVI, 1; Isti, *Materijalna kultura Hrvata od 7. do 9. stoljeća*, Zagreb 1980, str. 151 i d., tab. XXII, 3 i 4 i tab. LXVII, 5 (dalje cit. skraćeno: *Materijalna kultura*).

I. SMILČIĆ — KULICA, STAROHRVATSKA NEKROPOLA

Smještaj groblja i podaci o istraživanju

Selo Smilčić nalazi se otprilike po sredini Ravnih kotara, oko 20 km istočno od Zadra. Na širem području sela ustanovljeno je nekoliko arheoloških lokaliteta i otkriven veći broj pojedinačnih i slučajnih nalaza, pretežno iz prapovijesnog i rimskog razdoblja.² Među ranosrednjovjekovnim nalazima osobitu pažnju zaslužuju ostaci starohrvatskog groblja na položaju Kulica.

Nešto više od 1 km jugoistočno od središta sela, usred plodnog polja, nalazi se položaj koji je na katastarskoj karti označen pod nazivom Kula Tebaldova, od mještana zvan samo Kulica (vidi katastarski plan na sl. 1). Na tom su položaju god. 1931. i 1932. vlasnici zemlje pripremajući teren za sadnju vinograda uništili starohrvatsko groblje od blizu 100 grobova. Groblje se protezalo na većem broju čestica, na površini od više stotina kvadratnih metara, što se, barem približno, moglo zaključiti na temelju ankete provedene s mjesnim stanovništvom i zapažanjima na terenu (vidi katastarski plan na sl. 1).

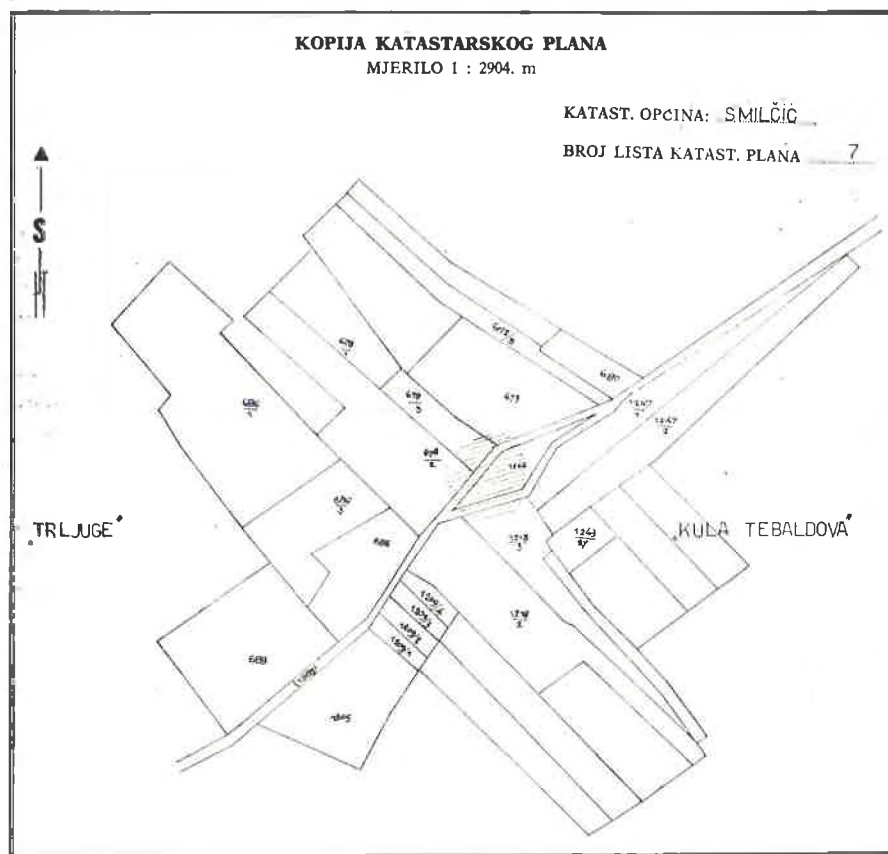
Zahvaljujući muzejskom povjereniku K. Tomiću iz Smilčića uspio sam dobiti nešto podataka o uništenim grobovima. Ti su grobovi imali kamenu grobnu arhitekturu, u njima se nailazilo na brojne željezne predmete i keramičke posude, ali, na žalost, svi su ti nalazi bili uništeni od nalaznika. Muzejski povjerenik Tomić spasio je nekoliko željeznih noževa, kraćih i dužih (dva su bila i duža od 40 cm, prema njegovu iskazu), željezni držak i više ulomaka željeznih obruča drvene vedrice, fragmentarno sačuvane željezne ostruge i nekoliko većih ulomaka razbijenih zemljanih posuda. Navedene je nalaze Tomić predao L. Marunu, u to vrijeme upravitelju Muzeja hrvatskih starina u Kninu, gdje im se zameo svaki trag. Jedna zemljana posuda iz lokaliteta Kulica, posredstvom K. Tomića, dospjela je u Arheološki muzej u Zadru, i nju sam već objelodanio,³ a na ovom je mjestu ponovo donosim.

Od vremena kad je groblje uništeno pa do 1973. nije bilo arheoloških nalaza na tom položaju, osim što se znalo za grobove koji su se ocrtavali posred poljskog puta koji prolazi preko loka-

² Š. Batović, *Stariji neolit u Dalmaciji*, Zadar 1966, passim. O topografskim i toponomastičkim problemima središnjeg dijela Ravnih kotara, na kome je smješteno i selo Smilčić, usporedi rad N. Jakšića »Topografija pravaca via magna cesta volata tendens per Lucam«, *Starohrvatska prosvjeta*, III, ser. sv. 14, Split 1965, str. 334 i d.; Isti, »Privilegium regium episcopo nonensis in villa Islam«, *Zadarska revija*, XXXIV, 4—5, 1985, str. 335 i d.

³ J. Belošević, sp. dj., *Materijali*, IX, tab. LVII, 5.

liteta (vidi tab. II, 1). Ti su grobovi ostaci uništene nekropole koja se protezala na obradivim česticama s objiju strana puta. S obzirom na vrijednost podataka dobivenih od K. Tomića, na osnovi kojih se moglo barem naslućivati arheološko značenja groblja, autor ovih redaka u to vrijeme kustos Arheološkog muzeja u Zadru, odlučio je istražiti preostale grobove, kako bi se došlo i do drugih arheoloških podataka o uništenom groblju i to značajno starohrvatsko groblje moglo što bolje i što egzaktnije arheološki vrednovati. Krajem prosinca 1973. pod stručnim vodstvom autora ovog rada istraženo je 5 preostalih grobova, koji su se nalazili po sredini puta, a samo je jedan grob bio u živici pokraj puta (vidi plan groblja sl. 2).

Sl. 1. Smilčić — Kulica, kopija katastarskog plana s približno označenom površinom terena na kome se nalazila starohrvatska nekropola.

Opis grobova i grobnih nalaza

Grob 1 (vel.: 195 x 65 x 65 cm, orijentacija sjeverozapad-jugoistok, glava na sjeverozapadu). Grobna raka pačetvorinastog oblika napravljena je od kamenih ploča vertikalno usađenih u zemlju oko kostura pokojnika. Na bočnim uzdužnim stranama nalaze se po dvije ploče dužine od oko 1 m, a na mjestu na kojem se ploče spajaju (desna bočna) nalazi se s vanjske strane manja kamena pločica koja je povezivala i učvršćivala veće ploče. Uz glavu i stopala nalazila se po jedna ploča vel. 70 x 50 cm, vertikalno usađena u zemlju. Na dnu groba je zemlja. Grob je bio bez pokrivnih ploča, one su bile već ranije uništene. U raci se nalazio kostur odrasle žene osrednje sačuvanosti, položen na leđa s rukama pruženim uz tijelo (tab. I i tab. II, 1).

Nalazi: 1 — uz gležanj desne noge, s vanjske strane, keramički pršljen. Vel. promjera 3,5 cm (tab. IV, 5 i tab. V, 4).

Grob 2 (vel.: 210 x 83 x 65 cm, orijentacija sjeverozapad-jugoistok, glava na sjeverozapadu). Grobna raka trapezoidnog oblika načinjena je od kamenih ploča vertikalno usađenih u zemlju oko kostura pokojnika. Na bočnim uzdužnim stranama nalaze se po dvije ploče. S desne bočne strane jedna je ploča dužine 150 cm, a druga 60 cm, i ukupna im dužina prelazi dužinu groba, što je karakteristična pojava kod ilirskih kamenih grobova sa zgrčnim ukopom. Uz uzglavlje i stopala nalazi se po jedna ploča vertikalno usađena u zemlju. Dno groba popločano je kamenim pločama. Grob je bio pokriven s tri oveće kamene ploče. U grobnoj raci nalazile su se kosti dviju odraslih osoba kojima se spol zbog oštećenosti nije mogao sa sigurnosti odrediti. Moglo bi se pomisliti da se radi o muškom i ženskom grobu (?). Kostur muškarca(?) bio je položen na leđa, dok su kosti drugog pokojnika, najvjerojatnije žene, bile u grobu dislocirane i nedostajala je lubanja. Radi se o dvojnomo ukopu u istom grobu, ali u različito vrijeme (tab. I i tab. III, 1 i 2).

Nalazi: 1 — s lijeve strane kostura u visini pojasa zemljana posuda fragmentarno sačuvana, naknadno rekonstruirana. Izrađena je na primitivnom ručnom lončarskom kolu, dobro pečena, tamnosive boje, neukrašena. Po sredini dna ima plitko kružno udubljenje, trag osovine lončarskog kola. Vel.: visina 13 cm, promjer grla 10 cm, promjer dna 7 cm, (tab. IV, 2 i 2a, tab. V, 1 i 1a).

2 — s lijeve strane kostura, nešto poviše pojasa, željezni nož, fragmentarno sačuvan, s trnom za nasadivanje drška. Vel.: sačuvana dužina 15 cm, širina sječiva 2 cm (tab. IV, 4 i tab. V, 3).

3 — u donjem desnom uglu groba, željezni nož s neznatno oštećenim trnom. Vel.: dužine 16 cm, širina sječiva 3 cm (tab. IV, 3, tab. V, 2).

Grob 3 (vel.: 205 x 75 x 45 cm, orijentacija sjeverozapad-jugoistok, glava na sjeverozapadu). Grobna raka trapezoidnog oblika napravljena je od kamenih ploča vertikalno usađenih uz kostur pokojnika. Na bočnoj desnoj uzdužnoj strani nalaze se po dvije ploče, a na lijevoj bočnoj strani tri ploče. Uz uzglavlje je vertikalno usadena ploča vel. 65 x 45 cm, orijentacija sjeverozapad-jugoistok, glava na sjeverozapadu. Grobna raka trapezoidnog oblika napravljena je od kamenih ploča vertikalno usađenih u zemlju oko kostura pokojnika. Na bočnoj desnoj uzdužnoj strani nalaze se po dvije ploče, dok se na lijevoj bočnoj strani nalaze tri. Uz uzglavlje nalazi se jedna vertikalno usadena ploča koja je s bočne lijeve strane učvršćena s još jednom manjom pločom. Dno groba popločano je kamenim pločama. Grob je bio pokriven s dvije veće kamene ploče koje su naknadno uništene. U grobnoj raci nađene su dislocirane i samo fragmentarno sačuvane kosti pokojnika; grob je bio prije istraživanja uništen (tab. I).

Nalazi: 1 — po sredini grobne rake s lijeve strane nađen je amorfni fragment željeza, najvjerojatnije ostatak uništenog noža (tab. IV, 8).

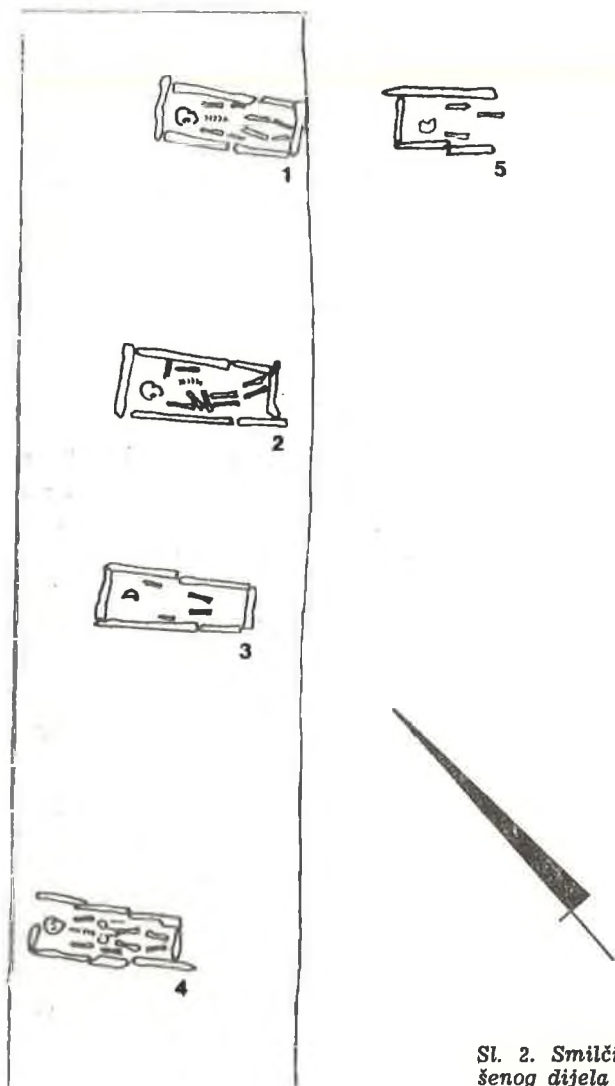
Grob 4 (vel.: 210 x 60 x 60 cm, orijentacija sjeverozapad-jugoistok, glava na sjeverozapadu). Grobna raka pačetvorinastog oblika napravljena je od kamenih ploča vertikalno usađenih u zemlju oko kostura pokojnika. Desna bočna uzdužna strana napravljena je od tri ploče, a tako i lijeva. Dno groba je od zemlje. Grob je imao pokrivne ploče, koje nisu bile sačuvane. U grobnoj raci bio je osrednje sačuvan kostur pokojnika, žene (?), položen na leđima, s rukama pruženim uz tijelo (tab. I).

Nalazi: 1 i 2 — u raci s desna, uz lijevu bedrenu kost, s lijeve strane uz karlicu nalazila se po jedna puževa kućica promjera oko 4 cm (tab. IV, 6 i 7, tab. V, 4 i 5).

Grob 5 (vel.: 110 x 65 cm, sačuvan samo djelomično, orijentacija sjeverozapad-jugoistok, glava na sjeverozapadu). Grobna raka napravljena je od kamenih ploča vertikalno usađenih u zemlju oko pokojnika. Na uzdužnoj desnoj bočnoj strani sačuvane su dvije kamene ploče (od 60 i 30 cm dužine), a na desnoj jedna (110 cm dužine). Uz uzglavlje groba nalazila se jedna kamena ploča vertikalno usadena u zemlju. Dno groba je od zemlje. Grob je bio pokriven kamenim pločama. Tu su nađeni samo tragovi uništenog kostura. Drugih nalaza u grobu nije bilo (vidi plan grobova na sl. 2 i tab. II, 3).

Arheološke značajke nekropole, tipološko i kronološko vrednovanje grobnih nalaza i zaključak

.. Pet spašenih grobova na položaju Kulice u Smilčiću, arheološkom metodom istraženi i dokumentirani potvrda su o postojanju značajne starohrvatske nekropole na tom položaju, a ujedno su i potvrda o vjerodostojnosti podataka koje je o tom lokalitetu dao

Sl. 2. Smilčić — Kulica, plan spašenog dijela starohrvatske nekropole.

muzejski povjerenik K. Tomić iz Smilčića. Istraženi grobovi predstavljaju tek neznatan dio veće ali, na žalost, obradom zemlje gotovo u potpunosti uništene nekropole.

Istraženi grobovi nalazili su se u stanovitom redu na međusobnoj udaljenosti od po nekoliko metara (vidi plan groblja na sl. 2). Imali su kamenu grobnu arhitekturu načinjenu od ovecih ploča vertikalno usadenih oko kostura pokojnika. S bočnih uzdužnih strana dvije do tri ploče, a uz uzglavlje i do nogu po jedna. Grobovi 2, 3, 4, i 5 imali su pokrivene kamene ploče, a sva je vjerojatnost da su i ostali, ranije uništeni grobovi, bili pokriveni kamenim pločama. Dva groba imala su dna popločana kamenim pločama (gr. 2 i 3), dok su ostali imali zemljano dno. Prema obliku kamene grobne arhitekture zastupljena su bila dva tipa grobova: trapezoidni (gr. 1, 4 i 5) i pačetvorinasti (gr. 1 i 2). Izvorna dubina grobova nije se zbog oštećenosti terena mogla sa sigurnosti odrediti, ali prema terenskim zapažanjima dubina se mogla kretati oko 1 m. Orientacija grobova bila je sjeverozapad-jugoistok, glava na sjeverozapadu. Istu ili sličnu orijentaciju najvjerojatnije su imali i svi ostali uništeni grobovi u toj nekropoli.

Kad je riječ o tipologiji, valja istaći da grobovi na položaju Kulica u Smilčiću po svojim oblicima, načinu gradnje i konstrukciji spadaju u dosta rijetke pojave tog tipa na dalmatinsko-hrvatskim nekropolama ranog horizonta. Bliske analogije za taj tip kamene grobne arhitekture, po oblicima i konstrukciji, predstavljaju starohrvatski grobovi na nekropoli u Razbojinama, na području susjednog sela Kašić, nepuna 2 km udaljenoj od položaja Kulica u Smilčiću.⁴ Analogan grob otkriven je i na nekropoli na položaju Pržine u selu Biljane Donje (vidi gr. 7 na tab. VI. u drugom dijelu ovog rada). To su zasada jedini nalazi te vrste grobova otkrivenih na dalmatinsko-hrvatskim nekropolama ranog horizonta na području sjeverne Dalmacije, na kojem su području te nekropole i najbrojnije zastupljene.⁵ Upravo otkriće tog tipa grobova na spašenom dijelu dalmatinsko-hrvatske nekropole na Razbojinama u selu Kašiću potaklo je D. Jelovinu da se pri objavljivanju rezultata istraživanja na toj nekropoli posebno osvrne na tipologiju i kronologiju grobova. Proučavajući taj problem došao je do zaključka da se kronologija dalmatinsko-hrvatskih groblja ne može određivati na osnovi tipologije grobova, već na temelju grobnog inventara.⁶ Ta je konstatacija argumentirano obrazložena

⁴ D. Jelovina, »Ranosrednjovjekovna nekropola na 'Razbojinama' u selu Kašić kraj Zadra«, SHP, III, 10, Zagreb 1968, str. 23 i d.

⁵ J. Belošević, *Materijalna kultura*, passim; Isti, »Starohrvatska nekropola u Stankovcima kod Benkovca«, *Radovi Fil. fak. u Zadru*, 24(11), Zadar 1985, str. 73 i d., usp. bilj. 1—12.

⁶ D. Jelovina, sp. dj., str. 50.

i prihvatljiva. Međutim, interpretacija grobnog inventara iz spašenog dijela nekropole na Razbojinama djelomično je netočna, arheološki nedovoljno argumentirana, pa prema tome nije u potpunosti prihvatljiva. Jelovina, naime, za spašeni dio nekropole na Razbojinama kaže da ga: »... po općim značajkama, a posebno po nizu elemenata kulturnog inventara, možemo okvirno postaviti u VII i VIII stoljeće, odnosno od druge polovine VII pa najkasnije do konca prve polovine VIII stoljeća.«⁷ Takva datacija spomenutog groblja je proizvoljna i bez arheoloških argumenata. Na ovom mjestu izostavljamo iznošenje pojedinačnih arheoloških argumenata o neodrživosti tako rane datacije koju daje Jelovina, želimo samo uzgred napomenuti da spašeni grobovi na Razbojinama imaju s obzirom na sadržaj grobnog inventara više ili manje zajedničke arheološke karakteristike koje imaju i gotovo sve dosad poznate dalmatinsko-hrvatske nekropole ranog horizonta, a koje se okvirno datiraju u VIII i traju do prve polovine IX stoljeća. Za raniju dataciju, kao i za uže datiranje unutar te okvirno postavljene kronološke determinante, još uvijek nemamo arheoloških argumenata.

Uz navedene grobove u Razbojinama u Kašiću kao bliska analogija za grobove na Kulici mogu nam poslužiti grobovi iz ranosrednjovjekovne nekropole u selu Lučanima kod Sinja.⁸ Kamene grobne škrinje zastupljene u starijem horizontu na toj nekropoli identične su s grobnom arhitekturom na Kulici, a sadržaji grobnih priloga (keramičke posude, željezni noževi, kremenje) također su srodni i pripadaju ranom horizontu dalmatinsko-hrvatskih groblja, kao i naši. Milošević spomenute grobove datira u drugu polovicu VII stoljeća.⁹ Datacija za koju se zalaže Milošević temelji se na pretpostavkama i on je ne potvrđuje čvrstim arheološkim dokazima, pa se stoga zasada može jedino uzeti kao moguća pretpostavka, a novi će je nalazi potvrditi ili opovrći. Kao daljnju bližu analogiju za tip kamene grobne arhitekture kakva je zastupljena na Kulici navest ćemo još jedan primjer s područja doline rijeke Cetine, gdje je u posljednje vrijeme došlo do otkrića više slučajnih i pojedinačnih grobnih nalaza koji se sadržajem grobnih priloga mogu uvrstiti u rani horizont dalmatinsko-hrvatskih groblja.¹⁰ Jedan od tih nalaza je i slučajno otkriven grob u selu Jabuci kod Sinja. Taj grob ima kamenu grobnu arhitekturu identičnu s

⁷ D. Jelovina, sp. dj., str. 47.

⁸ A. Milošević, »Srednjovjekovna nekropola u 'Barama' u Lučanima kod Sinja«, SHP, III, 14, Split 1985, str. 285 i d.

⁹ A. Milošević, sp. dj., str. 303.

¹⁰ A. Milošević, »Novi ranosrednjovjekovni grobni nalazi iz Cetinske krajine«, u: *Cetinska krajina od prethistorije do dolaska Turaka*, Zagreb, Hrvatsko arh. društvo, 1984, (Izdanja IAD, 8), str. 181 i d.

grobovima na Kulici, a u njemu su nađena dva željezna srpa, nož i keramička posuda.¹¹

Ostalih bližih analogija za tip kamenih grobnih škrinja kakve su zastupljene na Kulici nemamo na tlu Dalmacije. Grobova s kamenom grobnom arhitekturom u ranom horizontu dalmatinsko-hrvatskih nekropola imamo u Stankovcima,¹² a prije kratkog vremena otkriveni su u Rodaljicama kod Benkovca.¹³ Međutim, grobovi iz tih lokaliteta samo su po svom kulturnom grobnom inventaru vrlo srodni s grobovima iz Smilčića, ali se po grobnoj arhitekturi od njih razlikuju. Dakle, tipovi grobova s kamenom grobnom arhitekturom kao što su grobovi zastupljeni u starohrvatskim nekropolama Smilica — Kulica, Kašić — Razbojine, Biljane Donje — Trljuge, položaj Pržine, Lučani — Bare, te grob iz sela Jabuke kod Sinja, kao i varijante tog tipa grobova iz Stankovaca i Rodaljica, predstavljaju najstarije tipove grobova s kamenom grobnom arhitekturom kod Hrvata na području Dalmacije. Na osnovi grobnih priloga spomenuti grobovi se datiraju okvirno u VIII do prve polovice IX stoljeća. Mišljenja sam da su Hrvati taj način pokapanja svojih pokojnika u navedene tipove kamenih grobnih raka preuzeli od autohtonog više ili manje romaniziranog ilirskog stanovništva, od kojeg su preuzeli i niz drugih kulturnih dobara, koja su utjecala na razvoj njihove materijalne i duhovne kulture na području Dalmacije. S obzirom na iznesene činjenice za otkrivene i spašene grobove na položaju Kulica u Smilčiću, kojima se na ovom mjestu posvetila stručna pažnja, predstavljaju značajan znanstveni doprinos za bolje poznavanje tipologije i kronologije dalmatinsko-hrvatske kamene grobne arhitekture, koja je, iako joj se u stručnoj literaturi posvećivalo relativno dosta pažnje,¹⁴ još uvijek nedovoljno poznata i premalo znanstveno osvijetljena.

Položaj pokojnika u grobovima bio je jednoobrazan. Pokojnici su bili položeni na leđa s rukama ispruženim uz tijelo. U grobovima 1, 3, 4 i 5 nalazio se po jedan pokojnik, a samo su u grobu 2 nađene kosti dviju osoba. Radi se o dvojnomo ukopu, što nije rijetkost u dalmatinsko-hrvatskim nekropolama ranog horizonta.¹⁵ Poganski način pokapanja održavaju grobni prilozima koji su u grobove stavljeni iz ritualnih pobuda. To su keramičke posude, željezni noževi, uteg vretena za pređenje i puževe kućice. Od 5 istraženih

¹¹ A. Milošević, sp. dj., str. 183, sl. 4.

¹² J. Belošević, sp. dj., str. 89.

¹³ D. Mezić-Jugović, »Tajna srednjovjekovnih grobova«, *Vjesnik*, Zagreb, XLV, br. 13443 od 12. II 1985.

¹⁴ Lj. Karaman, »Iskopine društva 'Bihaća' u Mravincima i starohrvatska groblja«, *Rad JAZU*, knj. 260, Zagreb 1940; passim; D. Jelovina, *Starohrvatske nekropole*, Split 1976, passim (dalje cit. skraćeno: *Nekropole*); J. Belošević, *Materijalna kultura*, passim.

¹⁵ J. Belošević, sp. dj., str. 67 i d.

grobova prilozi su nađeni u 4 groba, i to: 1 zemljana posuda, 2 željezna noža, 1 amorfní fragment željeza (vjerojatno ostatak noža), jedan zemljani pršljen i 2 puževe kućice.

Od malobrojnih arheoloških nalaza u grobovima na Kulici pažnju zasluđuje keramička posuda iz groba 2 (tab. V, 1, 2 i 2 a) kao i ranije spašena posuda s tog lokaliteta (tab. V, 7). Ta je keramika po svojim oblicima, fakturi i tehnologiji izrade istih karakteristika koje ima keramika i na svim ostalim dalmatinsko-hrvatskim nekropolama ranog horizonta. Posude su načinjene od slabo pročišćene gline, pomiješane pijeskom i zrnima kalcita. Izrađene su na primitivnom ručnom lončarskom kolu. Vanjska površina im je glatka, a unutarne stijenske neravne, s uočljivim tragovima ručnog modeliranja. Pečene su dobro i ujednačeno, crnosive su boje. Posuda iz groba 2 (tab. V, 1, i 1 a) nema ukrasa i po sredini dna ima plitko kružno udubljenje, trag osovine ručnog kola (tab. V, 1a), dok je ranije spašena posuda ukrašena horizontalno i nepravilno ugrebenim brazdama ispod vrata posude (tab. V, 7).

Kronološko vrednovanje naših posuda omogućava nam keramička građa iz zatvorenih grobnih cjelina s dalmatinsko-hrvatskih nekropola ranog horizonta.¹⁶ Keramičke posude iz grobova na Kulici, možemo, dakle, okvirno datirati u VIII do prve pol. IX stoljeća. Za njih se kao i za svu ostalu keramiku nađenu u dalmatinsko-hrvatskim nekropolama ranog horizonta općenito može kazati da je nastala pod utjecajem keramičke produkcije autohtonog življa s kojim su Hrvati po svom doseljenju došli u izravni doticaj, s njim se stopili i od njega preuzeli mnoga materijalna i kulturna dobra.

Od željeznih predmeta za svakodnevnu upotrebu nađena su dva noža u grobu 2 i fragment noža (?) u grobu 3 (tab. V, 2 i 3, i tab. IV, 2). To su jednostavni željezni noževi s ravnim hrptom i blago savijenom oštricom širine 2,5 do 3 cm, koja se prema vrhu sječiva neznatno savija, te s trnom za nasadivanje drvenog drška. Dužine su između 10 i 20 cm. Takvi su noževi brojni i uobičajeni grobni nalazi u ranom horizontu dalmatinsko-hrvatskih nekropola,¹⁷ dok su u starohrvatskim grobovima iz vremena IX — XII st. izuzetno rijetka pojava.¹⁸ Kako su takvi noževi nađeni u grobovima muškaraca, žena i djece i kod svih slavenskih naroda, u stručnoj je literaturi postavljena hipoteza o tome da su samo društveno slobodni ljudi bili pokopani s noževima.¹⁹ U našem slučaju ta bi se pretpostavka mogla prihvatiti s obzirom na društveni stupanj

¹⁶ J. Belošević, *sp. dj.*, str. 109 i d.

¹⁷ J. Belošević, *sp. dj.*, str. 117 id.

¹⁸ J. Belošević, *sp. dj.*, str. 118 i bilj. 224.

¹⁹ Z. Váňa, *Einführung in die Frühgeschichte der Slawen*, Neumünster 1970, str. 112 i d.

razvoja Hrvata i s obzirom na gospodarsko-socijalne prilike u starohrvatskom društvu u tom razdoblju.²⁰ Noževi iz grobova na Kulici uklapaju se u repertoar priloga dalmatinsko-hrvatskih nekropola ranog horizonta.

U ženskom grobu 1 nađen je keramički pršljen (tab. V, 4. Takvi se predmeti nalaze kao grobni i nasebinski nalazi još u prapovijesno vrijeme, a traju sve do u razvijeni srednji vijek.²¹ Nalazimo ih u ženskim grobovima kod svih slavenskih naroda, ali nisu osobito brojni.²² U dalmatinsko-hrvatskim nekropolama ranog horizonta pršljeni su registrirani samo u ženskim grobovima i dosta su rijetki nalazi,²³ a nisu ni brojno zastupljeni na starohrvatskim nekropolama iz vremena IX — XII st. na području Dalmacije,²⁴ kao ni na slavenskim nekropolama uopće.²⁵ Nalaz pršljena u grobu 1 na Kulici u Smilčiću predstavlja uobičajen nalaz karakterističan za rani horizont dalmatinsko-hrvatske nekropole. Dvije pužve kućice iz groba 4 (tab. V, 5 i 6) predstavljaju zanimljive grobne nalaze, one su, sva je vjerojatnost, u grob stavljene iz praznovjerja da puževi imaju magijsku moć. Na takvo tumačenje potakao nas je nalaz 30 puževih kućica u grobu 173 na starohrvatskoj nekropoli na Ždrijacu u Ninu.²⁶ Naime, u tom su grobu pužve kućice bile stavljene na kostur pokojnika u stanovitom redu, dakle iz ritualnih pobuda. Grobni prilozi kao što su pužve kućice, zatim keramičke posude, pršljen, željezni noževi, govore o poganskom karakteru pakapanja u nekropoli na Kulici, što je karakteristična pojava na svim dalmatinsko-hrvatskim nekropolama ranog horizonta.²⁷

Istraženi grobovi na položaju Kulica u Smilčiću, na osnovi provedenih analiza grobnih nalaza i na temelju svih ostalih zapažanja predstavljaju tek neznatan ostatak veće, ali, na žalost, uništene starohrvatske nekropole ranog horizonta, koju okvirno datiramo u VII do polovice IX st. Zaključno želimo istaknuti da su zaštitna istraživanja ove nekropole dala vrijedan znanstveni doprinos za daljnje proučavanje i osvjetljavanje materijalne i duhovne kulture Hrvata na tlu Dalmacije.

²⁰ J. Belošević, »Die soziale-ökonomische Problematik des frühen Horizonts der dalmatinisch-kroatischen Gräberfelder auf dem Kerngebiet Dalmatinisch Kroatien im Lichte der Resultate archäologischer Untersuchungen«, *Balkanoslavica*, 9, Beograd 1980, str. 27 i d.

²¹ J. Belošević, *Materijalna kultura*, str. 122 i d.

²² J. Belošević, *sp. dj.*, str. 123.

²³ J. Belošević, *sp. dj.*, na istom mjestu.

²⁴ D. Jelovina, *sp. dj.*, str. 129.

²⁵ V. Hrubý, »Staré Město, velkomoravské pohřebiště 'Na Valách'«, *Monumenta arch.*, tom III, Praha 1955, str. 113.

²⁶ J. Belošević, *sp. dj.*, str. 79 i tab. XXIII, 8.

²⁷ J. Belošević, *sp. dj.*, *passim*.

II. BILJANE DONJE — TRLJUGE, POLOŽAJ PRŽINE, STAROHRVATSKA NEKROPOLA

Smještaj groblja i podaci o istraživanju

Selo Biljane Donje nalazi se oko 18 km istočno od Zadra. Područje tog sela bogato je arheološkim nalazima, kao što su i područja susjednih sela Smilčića i Kašića.²⁸ Istočno od zaseoka Trljuge, na položaju zvanom Pržine, iskapanjem pijeska dolazilo je do otkrića, ali, na žalost, i do uništavanja arheoloških nalaza iz raznih epoha (vidi sl. 1 na tab. VI).²⁹

U toku 1972. otkriveni su grobovi na zemljištu J. Lončara, koji je kopajući pijesak grobove jednostavno uništavao. Samo arheološkom intervencijom, koja je sa zakašnjenjem uslijedila, spašeno je tek nekoliko starohrvatskih grobova.³⁰ U kasnu jesen 1973, pod vodstvom autora ovog rada, poduzeta su zaštitna istraživanja na ugroženom položaju Pržine s ciljem da se izvrše revizijska istraživanja na uništenom dijelu terena na kojem su uočeni grobovi s kamenom grobnom arhitekturom, te da se ispituju još neuništeni dijelovi terena na kojem bi se mogli nalaziti grobovi. Oko 20 m sjeverozapadno od mjesta gdje su nađeni grobovi 1972, na već djelomično uništenom terenu, uočena je kamena grobna arhitektura, pa smo stoga odlučili istražiti širi areal tog terena. Zaštitnim zahvatom istražili smo površinu od oko 200 m² i otkrili 23 srednjovjekovna groba (vidi plan nekropole i sl. 2 na tab. X). Zatim smo na susjednoj preoranoj čestici terena, vlasništvo P. Lakića iz Biljana Donjih, sondažnim provjerama otkrili još 10 spaljenih i 3 kosturna rimska groba.³¹ U ovom radu obradit ćemo samo srednjovjekovne grobove.

Opis grobova i grobnih priloga

Grob 1 (vel.: 230 x 90 cm, orijentacija sjeverozapad-jugoistok, glava na sjeverozapadu). Oštećena grobna raka napravljena je od neobrađena kamena poslaganog oko kostura pokojnika. U raci se nalazio dobro sačuvan kostur muškarca dužine 175 cm, položen na leđa, s rukama ispruženim uz tijelo i glavom nagnutom na desno (tab. VI i tab. XI, 1).

²⁸ Vidi bilješku 2 u ovom radu.

²⁹ J. Belošević, sp. dj., *Arheološki pregled*, 15, str. 114 i d., tab. LVII, 1 i 2; isti, *Materijalna kultura*, str. 52 i d., sl. 2.

³⁰ J. Belošević, »Starohrvatska nekropola u selu Biljanima Donjim kod Zadra«, *Diadora*, 8, Zadar 1976, str. 103 i d.

³¹ J. Belošević, *Arheološki pregled*, 15, str. 114 i tab. LVII, 2.

Nalazi: 1 — s lijeve strane kostura na karlici željezni nož s trnom za nasađivanje drške. Vel.: dužina 21,5 cm (tab. XII, 1 i tab. XIII, 6).

2 — s lijeve strane kostura, uz noge keramička posuda, izrađena na primitivnom lončarskom kolu, dobro pečena, crnosive boje, neukrašena. Vel.: visina 10,4 cm, promjer grla 9 cm, promjer trbuha 11,4 cm, promjer dna 8 cm, (tab. XII, 4 i tab. XIII, 8).

Grob 2 (vel.: 200 x 60 cm, orijentacija sjeverozapad-jugoistok, glava na sjeverozapadu). Oštećena zemljana grobna raka s po jednim kamenom sa svake strane kostura niže pojasa. U raci se nalazio kostur žene (?) sačuvane dužine 150 cm, položen na leđa, s desnom rukom savijenom na karlici i lijevom istruženom uz tijelo te glavom nagnutom nalijevo (tab. VI).

Nalazi: 1 — s vanjske strane lijeve bedrene kosti pokojnika željezni nož, fragmentarno sačuvan, s trnom za nasađivanje drška. Vel.: dužina 12,6 cm tab. XII, 2 i tab. XIII, 1).

Grob 3 je većim dijelom uništen, orijentacija sjeverozapad-jugoistok, glava na sjeverozapadu. U uništenoj zemljanoj raci nalazio se jedan kamen ispod nogu pokojnika. Sačuvan je samo donji i dio kostura pokojnika (tab. VI).

Nalaza u grobu nije bilo.

Grob 4 (vel.: 215 x 65 cm, orijentacija sjeverozapad-jugoistok, glava na sjeverozapadu). Zemljana grobna raka s po jednim kamenom s lijeve strane glave i nogu. U raci se nalazio dobro sačuvan kostur muškarca, dužine 170 cm, položen na leđa, s rukama ispruženim uz tijelo (tab. VI).

Nalaza u grobu nije bilo.

Grob 5 većim je dijelom uništen, orijentacija sjeverozapad-jugoistok, glava na sjeverozapadu. U zemljanoj grobnoj raci nalazilo se s obiju strana kostura po nekoliko kamenova. Kostur pokojnika (oštećen gornji dio) bio je položen na leđa i s rukama ispruženim uz tijelo (tab. VI).

Nalaza u grobu nije bilo.

Grob 6. U potpunosti uništen grob u zemljanoj raci, s tek neznatnim ostacima kostiju pokojnika (vidi plan nekropole).

Nalaza u grobu nije bilo.

Grob 7 (vel.: 190 x 55 x 55 cm, orijentacija sjeverozapad-jugoistok, glava na sjeverozapadu). Grobna raka pačetvorinasta oblika načinjena je od kamenih ploča vertikalno usađenih u zemlju oko pokojnikova kostura. Na bočnim uzdužnim stranama bile su tri veće i jedna manja ploča, a uz glavu i noge po jedna. Dno

groba je od zemlje. Grob je bio pokriven s tri veće kamene ploče. U raci se nalazio kostur muškarca (?) dužine 165 cm, položen na leđa i rukama savijenim na karlici (tab. VI).

Nalaza u grobu nije bilo.

Grob 8 je u potpunosti uništen, a u zemljanoj grobnoj raci su tek neznatni tragovi kostiju mlađe osobe (vidi plan groblja).

Nalazi: 1 i 2 — na mjestu uništenog groba nađene su fragmentarno sačuvane dvije brončane naušnice. Naušnica se sastoji od karičice s 3 petlje na središnjem dijelu obruča na kojima su obješeni kratki lančići od tordirane žice. Veličina bolje sačuvane naušnice oko 3 cm (tab. XII, 5 i 6 i tab. XIII, 3).

Grob 9 (vel. 205 x 65 x 60 cm, orijentacija sjeverozapad-jugoistok, glava na sjeverozapadu). Zemljana grobna raka s jednim kamenom s desne strane glave i s dva kamena ispod nogu. U raci se nalazio dobro sačuvan kostur muškarca (?), položen na leđa i s rukama ispruženim uz tijelo, te s glavom nagnutom nadesno (tab. VI).

Nalaza u grobu nije bilo.

Grob 10 (vel.: 210 x 60 x 60 cm, orijentacija sjeverozapad-jugoistok, glava na sjeverozapadu). Obična zemljana raka, u kojoj se nalazio kostur žene sačuvane dužine 155 cm, položen na leđa i s rukama pruženim uz tijelo, glavom nagnutom nalijevo (tab. VII).

Nalaza u grobu nije bilo.

Grob 11 (vel.: 215 x 55 x 55 cm, orijentacija sjeverozapad-jugoistok, glava na sjeverozapadu). Zemljana raka s po jednim kamenom poviše glave i ispod nogu pokojnika. U raci se nalazio kostur muškarca sačuvane dužine 160 cm, položen na leđa i s rukama ispruženim uz tijelo, glave nagnute nadesno (tab. II).

Nalazi: 1 — ispod lijeve bedrene kosti željezni nož, fragmentarno sačuvan, dužine 7,5 cm (tab. XII, 3).

Grob 12 (vel.: 200 x 65 x 70 cm, orijentacija sjeverozapad-jugoistok, glava na sjeverozapadu). U zemljanoj grobnoj raci nalazio se obro sačuvan kostur muškarca dužine 175 cm, položen na leđa i s rukama savijenim na karlici (tab. VII).

Nalaza u grobu nije bilo.

Grob 13 (vel.: 200 x 65 cm, orijentacija sjeverozapad-jugoistok, glava na sjeverozapadu). U zemljanoj grobnoj raci sa samo nekoliko kamenova ispod nogu pokojnika nalazio se kostur žene (?) sačuvane dužine 155 cm, položen na leđa i s rukama pruženim niz tijelo, glavom okrenutom nalijevo (tab. X i tab. XI, 2).

Nalazi: 1 — s vanjske strane bedrene kosti željezni nož s trnom za nasadivanje drška, dužine 15 cm (tab. XIII, 13).

Grob 14 (vel.: 215 x 55 x 55 cm, orijentacije sjeverozapad-jugoistok, glava na sjeverozapadu). Grobna raka pačetvorinastog oblika načinjena je od kamenih ploča vertikalno usadenih u zemlju oko kostura pokojnika. Na uzdužnim bočnim stranama nalaze se po dvije ploče, a na mjestima gdje se spajaju (na desnoj strani) nalazi se još jedna manja ploča, dok se uz glavu i noge nalazi samo po jedna vertikalno u zemlju usađena ploča. Dno groba je popločano s nekoliko većih kamenih ploča, a pokriven je bio s tri veće i dvije manje ploče. U grobnoj raci se nalazio kostur muškarca, položen na leđa i s rukama pruženim uz tijelo (tab. X i tab. XI, 3).

Nalaza u grobu nije bilo.

Grob 15 (vel.: 130 x 40 x 30 cm, orijentacija sjeverozapad-jugoistok, glava na sjeverozapadu). Grobna raka trapezoidnog oblika načinjena je od kamenih ploča vertikalno usadenih u zemlju uz kostur pokojnika. Na uzdužnim bočnim stranama nalazile su se po dvije duže ploče, s vanjske strane učvršćene s još po nekoliko kamenova. Uz glavu i noge nalazila se po jedna vertikalno usađena ploča, svaka veća od širine groba. Ploča uz noge s vanjske je strane bila učvršćena s još dva kamena. Dno groba bilo je samo djelomično popločano kamenom, a pokriven je bio s više većih i manjih kamenih ploča. U grobu se nalazio kostur mlađe osobe (djeteta) sačuvane dužine 80 cm, vrlo slabo sačuvan (tab. VIII).

Nalaza u grobu nije bilo.

Grob 16 (vel.: 190 x 50 x 50 cm, orijentacija sjeverozapad-jugoistok, glava na sjeverozapadu). Grobna raka pačetvorinastog oblika načinjena je od kamenih ploča vertikalno usadenih u zemlju oko kostura pokojnika. Na uzdužnim bočnim stranama nalazile su se po dvije, dok se uz glavu i noge nalazila po jedna ploča. Dno groba bilo je popločano kamenim pločama, a pokriven je bio jednom velikom i dvjema manjim kamenim pločama. U grobnoj raci nalazio se kostur muškarca, položen na leđa s rukama ispruženim uz tijelo i glave nagnute nadesno (tab. VIII i tab. XI, 4).

Nalaza u grobu nije bilo.

Grob 17 (vel.: 110 x 40 x 40 cm, orijentacija sjeverozapad-jugoistok, glava na sjeverozapadu). Grobna raka pačetvorinasta oblika načinjena je od kamenih ploča vertikalno usadenih uz kostur pokojnika. Na bočnim uzdužnim stranama nalaze se po dvije, a uz glavu i noge po jedna kamena ploča. Ploče su s vanjskih

strana bile učvršćene s još nekoliko većih kamenova. Na dnu groba je zemlja, a pokriven je bio s više manjih kamenih ploča. U grobu se nalazio kostur djeteta s vrlo slabo sačuvanim kostima (tab. VIII).

Nalazi: 1 na grudima pokojnika nađeno je 21 zрно ogrlice od staklene paste (tab. XII, 12 i tab. XIII, 7).

2 — dvije brončane karičice fragmentarno sačuvane (tab. XII, 7 i 8).

Grob 18 (vel.: 200 x 90 x 10 cm, orijentacija sjeverozapad-jugoistok, glava na sjeverozapadu). Grobna raka ovalnog oblika napravljena je od dva reda uslojenog kamena u suhozidnoj tehnici. Dno groba je zemlja. Grob nije imao pokrivnih ploča. U njemu se nalazi kostur žene (?) sačuvane dužine 150 cm, položen na leđa s lijevom rukom pruženom uz tijelo i desnom položenom na karlicu, glave okrenute nalijevo (tab. VIII).

Nalaza u grobu nije bilo.

Grob 19 (vel.: 90 x 35 x 30 cm, orijentacija sjeverozapad-jugoistok, glava na sjeverozapadu). Grobna raka trapezoidnog oblika napravljena je od kamenih ploča vertikalno usađenih uz kostur pokojnika. Na uzdužnim bočnim stranama bile su po dvije, a sa strane glave i nogu po jedna kamena ploča. S vanjske strane kamena grobna škrinja bila je učvršćena s više kamenova. Na dnu groba zemlja. Grob je bio pokriven kamenim pločama koje su bile uništene prije istraživanja. U grobu se nalazio dječji kosur sa slabo sačuvanim kostima (tab. VIII).

Nalaza u grobu nije bilo.

Grob 20. S obzirom na to da je grob prije istraživanja bio vrlo oštećen, nismo u mogućnosti dati njegove izvorne dimenzije. Orijentacija sjeverozapad-jugoistok, glava na sjeverozapadu. Grobna raka napravljena je od uslojenog kamena i zbog oštećenosti ne možemo joj dati podrobniji opis. U raci se nalazio kostur odrasle osobe, dosta oštećen, položen na leđa i s rukama spuštenim uz tijelo (tab. IX).

Nalazi: 1 — na desnoj ruci prsten od brončanog lima, promjera 2 cm (tab. XII, 11).

Grob 21 (vel.: 100 x 30 cm, orijentacija sjeverozapad-jugoisto, glava na sjeverozapadu). Grobna raka, djelomice oštećena, načinjena je od reda uslojenog kamena. Dno groba je popločano kamenim pločama, a grob je najvjerojatnije bio i pokriven pločama, ali se nisu sačuvale. Po svojim je dimenzijama pripadao djetetu i u njemu se kosti nisu našle (tab. IX).

Nalaza u grobu nije bilo.

Grob 22 (vel.: 160 x 60 cm, orijentacija sjeverozapad-jugoistok, glava na sjeverozapadu). Grobna raka ovalnog oblika napravljena je od kamena uslojenog u dva reda u suhozidnoj tehnici oko kostura pokojnika, djelomično oštećena. Na dnu groba su kamene ploče. Pokrivenih ploča nije bilo. U grobu se nalazio loše sačuvan kostur mlade žene (tab. IX).

Nalazi: 1 i 2 — sa svake strane glave nađena je jedna brončana karičica promjera 2,5 cm (tab. XIII, 9 i 10).

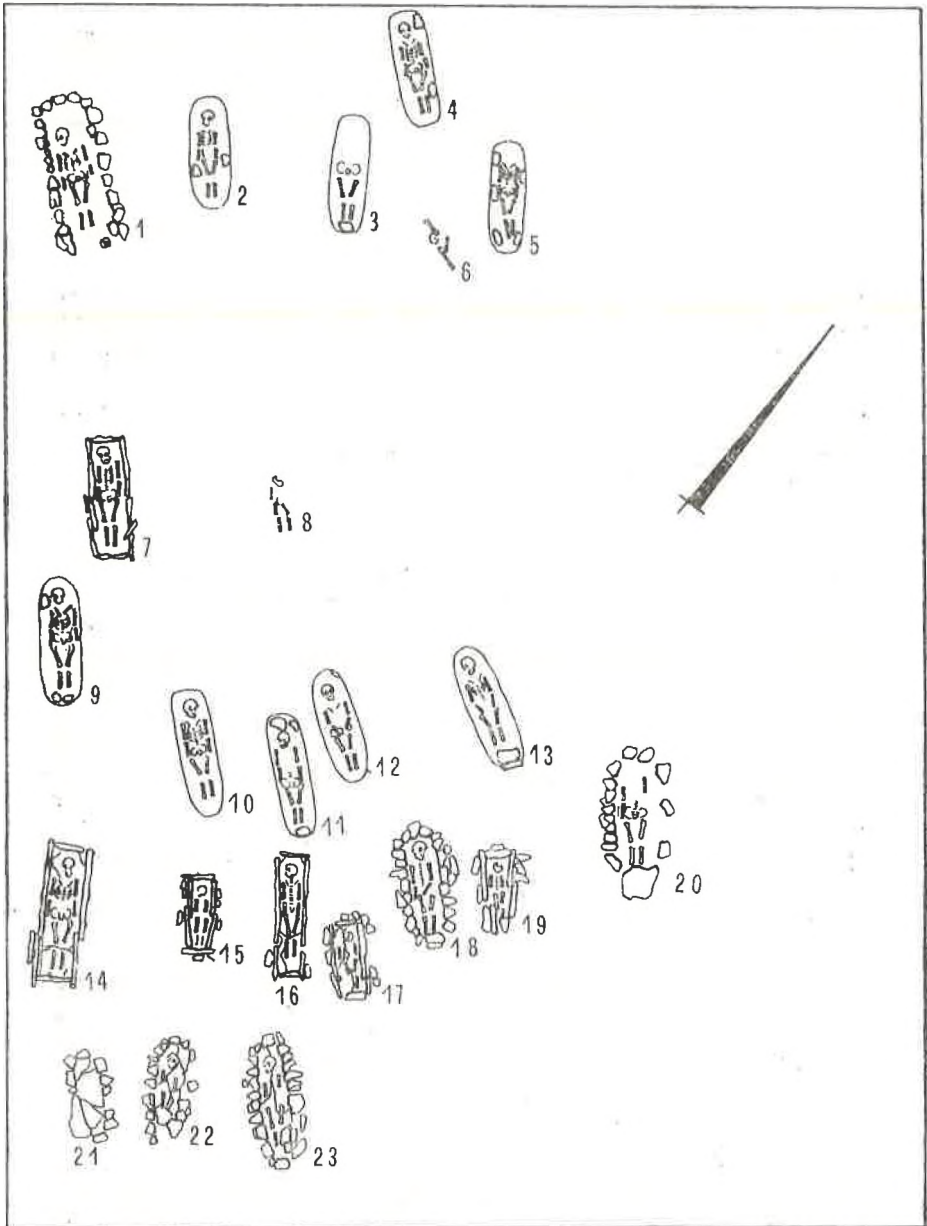
Grob 23 (vel.: 210 x 80 x 80 cm, orijentacija sjeverozapad-jugoistok, glava na sjeverozapadu). Grobna raka ovalnog oblika napravljena je od uslojenog kamena u dva reda u suhozidnoj tehnici. Dno groba su kamene ploče, a pokrivenih ploča nije bilo. U grobu se nalazio kostur odrasle osobe, položen na leđa i s rukama spuštenim uz tijelo te glavom okrenutom nadesno (tab. IX).

Nalaza u grobu nije bilo.

Arheološke značajke nekropole, tipološko i kronološko vrednovanje grobnih nalaza i zaključak

Istraženi grobovi u selu Biljanima Donjim, u zaseoku Trljuge — na položaju Pržine, predstavljaju ostatak veće, ali, na žalost, kopanjem pijeska uništene starohrvatske nekropole. Po svojim arheološkim značajkama istraženi grobovi pripadaju dvama horizontima. Grobovi 1 — 13 (vidi plan groblja) pripadaju ranom horizontu. Sudeći po situaciji na terenu otkriveni grobovi mogu se dovesti u vezu s 4 groba koji su na ovom položaju spašeni 1972.³² a koji vjerojatno pripadaju istoj nekropoli jer su od istraženih grobova 1973. udaljeni tek oko 20 m. Taj bi se navod mogao provjeriti istraživanjem još jednog segmenta terena, što smo zbog nedostatka financijskih sredstava 1973. izostavili. Grobove starijeg sloja karakteriziraju obične zemljane rake sa samo pokojim kamenom (gr. 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12 i 13) dok samo grobovi 1 i 7 imaju kamenu grobnu arhitekturu. Grob 1 ograđen je redom kamena oko kostura pokojnika, a grob 7 načinjen je od kamenih ploča i bitno se ne razlikuje od nekih grobova iz mladeg sloja, ali s obzirom na horizontalnu stratigrafiju otkrivenih grobova nesumnjivo pripada starijem sloju. Oni po načinu pokapanja i po grobnoj arhitekturi, kao i po grobnim nalazima, imaju iste karakteristike koje imaju dalmatinsko-hrvatski grobovi ranog horizonta. Mlađi sloj grobova predstavlja samo nastavak ukapanja na nekropoli ranog horizonta, što se može zaključiti po tipologiji grobne arhitekture,

³² J. Belošević, sp. dj., *Diadora*, 8, str. 103 i d.

BIJLANE DONJE - TRLJUGE pol. PRŽINE

Spašeni dio starohrvatske nekropole

MJ. 1:100 0 1 2 3m

po grobnim nalazima i po horizontalnoj stratigrafiji otkrivenih grobova. Mladi sloj grobova ima kamenu grobnu arhitekturu zastupljenu u dva tipa: grobovi načinjeni od kamenih ploča (gr. 14, 15, 16, 17 i 19) te grobovi napravljeni od uslojenog kamena u suhozidnoj tehnici (gr. 18, 20, 21, 22 i 23). To su karakteristični tipovi grobova na starohrvatskim nekropolama u Dalmaciji, koji pripadaju vremenu VIII do XII stoljeća. Orijentacija otkrivenih grobova obaju slojeva bila je ujednačena. Svi grobovi bili su orijentirani sjeverozapad-jugoistok s glavom na sjeverozapadu, te s većim ili manjim odklonom od toga smjera prema zapadu. Grobovi su se nalazili u nepravilnim redovima, a zbog oštećenosti terena izvorna dubina nije im se mogla odrediti.

Grobni prilozi u starijem sloju nađeni su u pet grobova, i to: 1 keramička posuda i željezni nož (gr. 2), par brončanih fragmentarno sačuvanih naušnica (gr. 8), 1 željezni nož fragmentarno sačuvan (gr. 11) i 1 željezni nož (gr. 13). Svi ti nalazi spadaju u uobičajeni repertoar grobnih nalaza karakterističan za rani horizont dalmatinsko-hrvatskih nekropola, osim brončanih naušnica iz groba 8, na koje ćemo se nešto kasnije posebno osvrnuti.

Keramička posuda iz groba 1 (tab. XIII, 8) po svojim tehnološko-tipološkim osobinama veoma je rustične izrade, načinjena na primitivnom ručnom lončarskom košu s uočljivim tragovima ručnog modeliranja. Po obliku je možemo uvrstiti među osobite tipove slavenske keramike kakva je zastupljena u ranom horizontu dalmatinsko-hrvatskih groblja.³³ Ta se posuda tipološki izdvaja od ranije pronađene keramike na ovom lokalitetu,³⁴ ali se po svojim svojstvima uklapa u repertoar poznate keramike iz starohrvatskih nekropola ranog horizonta, vremenski okvirno fiksiranim u VIII do polovice IX stoljeća.

Željezni noževi, nađeni u grobovima 1, 2, 11 i 13, manjih su dimenzija i svi su istog tipa. I oni predstavljaju karakteristične grobne nalaze za stariji sloj grobova na ovom lokalitetu³⁵ te se tipološki i kronološki uklapaju među brojne grobne nalaze ranog horizonta dalmatinsko-hrvatskih nekropola,³⁶ kojem horizontu pripadaju i naši grobovi.

Najzanimljivije nalaze u starijem sloju naše nekropole predstavlja par brončanih naušnica karantansko-ketlaškog tipa iz uništenog groba 8 (tab. VII, 5 i 6, tab. XIII, 3). Naušnice tog tipa nađene su na mnogim starohrvatskim nekropolama na području sjeverne i srednje Dalmacije i to: Biskupija — Crkвина kod Knina,

³³ J. Belošević, *Materijalna kultura*, str. 109 i d.

³⁴ J. Belošević, sp. dj., *Diadora*, 8. str. 108 i d., tab. IX—XIII.

³⁵ J. Belošević, sp. dj., na istom mjestu.

³⁶ J. Belošević, *Materijalna kultura*, passim.

Plavno — Međine kod Knina, Đevrske — Ležajića Glavica kod Bribira, Biljane Donje — Begovača, Nin — Ždrijac, Šibensko donje polje — Sv. Lovro, Danilo — Šematorij kod Šibenika. Na taj se tip naušnice prvi u stručnoj literaturi osvrnuo Lj. Karaman.³⁷ On za njih kaže da ih pozna već stariji svijet i da se one javljaju u grobovima ranog srednjeg vijeka, a značajne su za istočnoalpske krajeve koje su naseljavali Slaveni, a da su u primorske strane dospjele trgovinom iz karantanskih krajeva.³⁸ Potom se na ovaj tip naušnica osvrće D. Jelovina,³⁹ koji donosi još neke novije nalaze i tumači ih kao import iz Karantanije na području Dalmatinske Hrvatske, datirajući ih u VIII do X stoljeće.⁴⁰ Smatramo da se okvirna datacija ovog tipa naušnica koju daje Jelovina može korigirati na temelju najnovijih nalaza s područja Dalmacije. Naime, svi dosad poznati nalazi toga tipa naušnica u strohrvatskim nekropolama na području Dalmacije zastupljeni su u relativno malom broju,⁴¹ a većina ih je bez temeljite arheološke dokumentacije. Zasad nema niti jedan arheološki dokumentirani nalaz koji bismo mogli sa sigurnosti datirati u VIII stoljeće. Najraniju pojavu te vrste naušnica na području Dalmacije možemo na temelju arheološko dokumentiranih novijih nalaza tek okvirno datirati u IX stoljeće. Naušnice od tanke brončane žice, s tri ili više savijenih čvorova na donjem dijelu karičice, na kojima vise privjesci od tordirane žice, dakle, primjerci kao što su naušnice iz groba 8, javljaju se u ranom horizontu dalmatinsko-hrvatskih nekropola, i to na završetku tog horizonta nekropola, tj. oko sredine IX stoljeća, kako to naš nalaz potvrđuje. Potvrdu za to imamo i u nekropoli na Ždrijacu u Ninu, gdje je u grobu 269, na perifernom dijelu nekropole ranog horizonta, otkrivena jedna naušnica toga tipa, koju datiramo u sredinu IX stoljeća.⁴² To su zasada jedini i ujedno najstariji arheološki dokumentirani nalazi toga tipa naušnica na području Dalmacije; svi ostali poznati primjerci otkriveni su u starohrvatskim nekropolama mlađeg horizonta. Takav je nalaz iz groba 356 s nekropole na Begovači u selu Biljanima Donjima, ok-

³⁷ Lj. Karaman, sp. dj., str. 34 i sl. 27.

³⁸ Lj. Karaman, sp. dj., na istom mjestu.

³⁹ D. Jelovina, sp. dj., str. 103 i d.

⁴⁰ D. Jelovina, sp. dj., str. 104.

⁴¹ Naušnice toga tipa registrirane su u 7 starohrvatskih nekropola na području Dalmacije i to: Biskupija — Crkvina (1 primjerak), Plavno — Međine kod Knina (1 primjerak), Đevrske — Ležajića Glavica kod Bribira (1 primjerak), Biljane Donje — Begovača (1 primjerak), Nin — Ždrijac (1 primjerak), Šibenik — Donje polje, Sv. Lovro (1 primjerak) i Danilo — Šematorij kod Šibenika (1 primjerak) U Mravincima kod Solina nađena su 2 primjerk, ali ne nisu objavljene (vidi cit. rad. D. Jelovine u SHP, III, 10, bilj. 37 na str. 45).

⁴² J. Belošević, *Materijalna kultura*, Prilog II, gr. 269.

virno datiran u IX — X stoljeće.⁴³ Tom vremenu najvjerojatnije pripadaju i svi ostali nalazi toga tipa naušnica na tlu Dalmacije, koje smo u radu naprijed naveli. Jesu li te naušnice izvorni import iz karantansko-ketlaškog kulturnog kruga na dalmatinskom području, kako se to dosada tumači u stručnoj literaturi,⁴⁴ teško je sa sigurnosti ustvrditi. Naime, malobrojni nalazi tog tipa naušnica, ponajčešće s oskudnom arheološkom dokumentacijom, ne pružaju nam dovoljno čvrste arheološke argumente za takvo tumačenje. Oskudni su također i povijesni podaci o političkim dodirima Karantanskih Slavena s Dalmatinskom Hrvatskom u toku IX st., koji bi se mogli odražavati i na kulturnom planu, što bi išlo u prilog navedenom tumačenju. Ta vrsta naušnica značajni je nakitni produkt karantanske kulturne skupine, a njihova geneza kasnoantičkog je porijekla. One se posredstvom kasnoantičke kulture autohtonog stanovništva u vidu tipološkog kontinuiteta pojavljuju u kulturi Karantanskih Slavena.⁴⁵ Takav se jednostavan i priprost tip ženskog nakita isto tako mogao pojaviti i u kulturi dalmatinskih Hrvata, kao kulturni prežitak autohtonog romaniziranog stanovništva, koje je inače imalo vidan utjecaj na razvoj materijalne i duhovne kulture Hrvata na tlu Dalmacije. Iz tih razloga možda ovaj tip naušnica ne bi trebalo tumačiti isključivo kao izravni import iz karantansko ketlaškog kulturnog kruga. Možemo se nadati da će tu pretpostavku potkrijepiti novi arheološki nalazi.

Nalazi iz mladeg sloja grobova pripadaju nakitnim predmetima i po svojim su tipološkim značajkama karakteristični za nalaze kakvi su brojno zastupljeni u starohrvatskim grobljima IX — XII stoljeća. To su dvije brončane karičice i ogrlica od zrnaca staklene paste iz groba 17 (tab. XII, 7 i 8), zatim dvije brončane karičice iz groba 22 (tab. XIII, 4 i 5), te brončani prsten iz groba 20 (tab. XII, 11). Brončane karičice iz groba 17 i 22 predstavljaju najjednostavniji tip naušnica koje su brojno zastupljene na starohrvatskim nekropolama od IX do XII stoljeća na području Dalmacije,⁴⁶ a javljaju se i u ranom horizontu dalmatinsko-hrvatskih groblja, u

⁴³ D. Jelovina — D. Vrsalović, »Srednjovjekovno groblje na 'Begovači' u selu Biljanima Donjim kod Zadra«, *SHP*, III, 11, Split 1981, str. 119 i tab. XXIV.

⁴⁴ D. Jelovina — D. Vrsalović, sp. dj., str. 118 i d.

⁴⁵ Vidi rukopis magistarskog rada I. Rajterič-Sivec, »Izbor elementov steroselskega arheološkega horizonta v karantansko-ketlaški kulturi«, Ljubljana 1978., u kome je navedena opširna literatura o toj problematici. Autorica je uz brojnu arheološku građu s područja Slovenije registrirala i nalaze naušnica karantanskog tipa s petljama i privjescima na donjem dijelu karičice s područja Dalmacije, ali ne i sve. Priklanja se mišljenjima Karamana i Jelovine, tj. da taj tip naušnica predstavlja import u Dalmaciju iz karantansko-ketlaškog kulturnog kruga.

⁴⁶ D. Jelovina, *Nekropole*, str. 90.

kojima su mnogo rjeđe zastupljene.⁴⁷ Dakle, naše karičice, s obzirom na brojne analogije kojima raspolazemo kao i na osnovi horizontalne stratigrafije otkrivenih grobova, datiramo u vrijeme X — XII stoljeća. Brončani prsten iz groba 22 također je uobičajeni grobni prilog u starohrvatskim nekropolama od IX do XII stoljeća,⁴⁸ a datiramo ga okvirno u X — XII stoljeće. Ogrlica od zrnaca staklene paste iz groba 17 (tab. XIII, 7) spada u rjeđe nalaze u starohrvatskim nekropolama VIII i prve pol. IX stoljeća,⁴⁹ a tako je i s grobljima iz vremena druge pol. IX do u XII stoljeće.⁵⁰ Slične ogrlice nalazimo u svim slavenskim grobljima u ranom srednjem vijeku.⁵¹ Na području Jugoslavije zastupljene su u nekropolama bjelobrdske kulture,⁵² a najbrojnije su u grobljima dalmatinske kulture.⁵³ Bližih analogija za našu ogrlicu teško je naći, ali želimo navesti barem nekoliko primjeraka te vrste nakita iz starohrvatskih nekropola IX do XII stoljeća s područja Dalmacije. Srodne ogrlice od zrnaca staklene paste nađene su u nekropoli na Begovači⁵⁴ te u starohrvatskoj nekropoli na Manastirinama u Kašiću⁵⁵ kao i na mnogim drugim starohrvatskim nekropolama iz vremena IX do XII stoljeća na području Dalmacije, koje pojedinačno ne navodimo.⁵⁶ Prema iznesenim podacima našu ogrlicu možemo okvirno datirati u X — XII stoljeće.

Na osnovi provedenih analiza rezultata zaštitnih istraživanja i na temelju svih ostalih zapažanja na terenu spašeni grobovi na položaju Pržine u selu Biljanima Donjim predstavljaju ostatak veće, ali, na žalost, većim dijelom uništene starohrvatske nekropole koja je pripadala dvama horizontima. Grobovi 1 do 13 (vidi plan groblja), te ranije spašeni grobovi na ovom lokalitetu⁵⁷ pripadaju ranom horizontu dalmatinsko-hrvatskih groblja okvirno

⁴⁷ J. Belošević, *sp. dj.*, str. 85 i d.

⁴⁸ D. Jelovina, *sp. dj.*, str. 107.

⁴⁹ J. Belošević, *sp. dj.*, str. 90.

⁵⁰ J. Belošević, *sp. dj.*, na istom mjestu; D. Jelovina, *sp. dj.*, str. 110 i d.

⁵¹ J. Poulik, *Staroslavenská Morava*, Praha 1948, *passim*; Isti, *Jižní Morava zeme dávných Slovanů*, Brno 1950, *passim*; B. D. Dočtal, *Slovanská pohřebiště za střední dobi hradištní na Moravě*, Praha 1966, *passim*.

⁵² J. Korošec, *Uvod v materijalno kulturo Slovanov zgodnjega srednjega veka*, Ljubljana 1952, str. 294 i d.

⁵³ J. Brunšmid, »Hrvatske srednjovečne starine«, *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, VII, Zagreb 1903/1904, str. 42 i d.; Z. Váňa, »Mad'ari a Slované v světle archeologických nálezů X—XII století«, *Slovanska arch.*, II, 1, Bratislava 1954, str. 51 i d.

⁵⁴ D. Jelovina — D. Vrsalović, *sp. dj.*, str. 124.

⁵⁵ D. Jelovina, »Starohrvatsko groblje na 'Manastirinama' u selu Kašić kod Zadra«, *SHP*, III, 12, Split 1982, str. 61.

⁵⁶ D. Jelovina, *Nekropole*, str. 110.

⁵⁷ J. Belošević, *sp. dj.*, *Diadora*, 8, str. 103 i d.

datiranim u VIII do prve polovice IX st., a grobovi 14 do 23 (vidi plan groblja) su mlađi i okvirno ih datiramo u X — XII st. Iako su rezultati istraživanja zbog uništenosti terena nepotpuni, pružili su vrijednih znanstvenih spoznaja za daljnje osvjetljavanje materijalne i duhovne kulture Hrvata na tlu Dalmacije, koja je još uvijek nedovoljno proučena i slabo poznata.

Janko Belošević: OLD CROATIAN NECROPOLISES' PROTECTIVE RESEARCHES AT THE VILLAGES OF SMILČIĆ AND BILJANE DONJE NEAR ZADAR

Summary

This study deals with the results of the old-Croatian necropolises' protective researches at the locations of Kulica in Smilčić and Pržine in Triljuge, a hamlet near Biljane Donje.

Five old-Croatian graves have been preserved at the necropolis of Smilčić. These graves belong to the early horizon of the Dalmato-Croatian necropolises concerning their archaeological features, stone-grave architecture and the contents of the finds. They can be dated in the 8th and the first half of the 9th cent., the remnants representing part of a bigger but owing to the soil cultivation destroyed necropolis. The graves researched have pagan features together with burial cult (characterized by the peculiar grave architecture produced under the influence of autochthonous population) and in the contents of the objects found in the graves and represented only by artefacts including ceramic ware and iron knives.

Old-Croatian necropolis at the village of Biljane Donje represents also part of a bigger but owing to the sand excavations destroyed old-Croatian necropolis with only 23 graves preserved. These preserved graves belong to two horizons concerning their archaeological features and on the basis of the research results analyses. The graves numbered from 1 to 13 belong to the early horizon of the Dalmato-Croatian necropolises and they can be dated in the 8th and the first half of the 9th cent., while the graves numbered from 14 to 23 belong to a later phase of the necropolis and they can be dated in a range spanning the 10th to the 12th cent.

Though the results of the old-Croatian necropolises' protective researches at the villages of Smilčić and Biljane Donje are archaeologically incomplete owing to the destruction of the terrain, the author thinks they still served to offer a series of distinctive scientific knowledge contributing to the further explanations of the material and spiritual culture with the Croats in Dalmatia. This field is still inadequately researched and hardly known.